

KARÁCSONY ANDRÁS

## A politika grammatikájáról

Szabó Márton tanulmánya tagadhatatlanul polemikus, miként elemzésének tárgya: a politikai diskurzus. Ám másként polemikus. Nem vitatom, hogy a kutatási tárgy hatást gyakorol a kutatási eredményre, de látható e befolyás korlátozottsága is. Például egy a gazdasági rentabilitást elemző tanulmány nem feltétlenül rentábilis a gazdasági piacon, ami persze nem zárja ki, hogy a vizsgálódásba befektetett munka s annak eredménye „rentábilis” legyen a tudományos „piacon”. Fogalmak időzöjeles használata mindig azt jelzi, hogy valami hasonló-ról van szó, ám mégis másként. Ugyanez a helyzet a *polemikus* kifejezéssel.

A szerző meggyőzően érvel alaptézise mellett, mely szerint a politikai diskurzus polemikus jellegű, azaz más nézetekhez viszonyítva szól valamiről. Am azonnal felmerül a kérdés: csak a politikát jellemzi a polemikusság? Hogy nem erről van szó, azt Szabó Márton is hangsúlyozza: „A politika a rivalizáló jelentésadások területe, bár a vita nemcsak a politika sajátossága”. Félreértés ne essék, nem a társadalom életének különböző kontextusaiban jelenlévő polemikusság szisztematikus vizsgálatát kérem számon a szerzőtől, de van egy olyan politikán kívüli terület, melyben alapvetően érintett az írás, s ennek szintén jellemzője a polemikusság. Ez a terület a tudomány. A politikai és a tudományos vita különbözőségének jelzése egyáltalán nem valamiféle külsőleges szempontból fontos, hanem éppen a vizsgálódási tárgy vonatkozásában jelentőségteli, ugyanis a politikai diskurzus határmegvonásához tartozik.

Hogy mi a politikát jellemző – így például a tudománytól megkülönböztető – polemikusság sajátossága? Ez talán abban ragadható meg, hogy a viták tétje tér el egymástól. A tudományos diskurzus vitái az igazságról szólnak (végtelen közelítésben – miként Popper fogalmazott), míg a politikaiak a hatalomról. Ebből a szempontból indokolat-

lanul kategorikusnak érzem azt, ahogyan Szabó Márton elutasítja mint túlzottan leegyszerűsítőt a hatalmat középpontba állító politikaértelmezéseket, amelyek perspektívájában a politikai beszéd – mint olvasható – „jól vagy rosszul funkcionáló, pozíciót védő és támadó nézetekké laposodik”. Mitől lenne egy efféle megközelítés túlzottan leegyszerűsítő? Nem arról van-e szó, hogy a politikai diskurzusban „laposodik” – amennyiben ezt a kifejezést akarjuk használni – a beszéd pozíciót támadó és védő nézetekké? Hasonlóképp a tudományhoz, csak ott éppen igazságkérdéssé „laposodik” a diskurzus, kizárva – csak két példát említve – mind a transzcendencia keresését, mind az emberi élet teljességének megragadását. A „*Vázlat a politika diszkurzív értelmezéséről*” című tanulmányban is megjelenik a politikai diskurzus hatalomra vonatkoztatottsága. Amikor arról olvassunk, hogy a politikai diskurzust „mintha a hódítás éltetné, a határok szüntelen átlépése”, akkor ez pontosan a hatalmi aspektus hangsúlyozását jelenti.

Szabó Márton elemzésének célja, hogy az újkori politika konstitutív elemeként a (belső) határmegvonás kérdését ragadja meg, s ezzel kifejezi, hogy a politika nem az erkölcs, a vallás, a tudomány stb. szempontjából (azaz külső szempontból) megfogalmazott határmegvonás „maradéka”, hanem a politika az erkölcshez, a valláshoz, a tudományhoz stb. hasonlatosan önálló terület, s ha természetére vagyunk kíváncsiak, akkor azt kell vizsgálunk, hogy maga a politika miként definiálja önmagát, azaz miként jelzi határait. A belső határmegvonás kutatása tehát a *résztevők* nyelvének rekonstrukcióját jelenti.

A szerző számára fontos a „külső-belső” viszonylat tisztázása. Hogy a „külső” nézőpont torzít, mert eleve elrendezi azt, ami csak magában a diskurzusban rendeződik el, és ezért elutasítandó – ez általában igaz. De nem elégedhetünk meg a „külső-belső” egyszerű rögzítésével. Ha ugyanis ezt tennénk, akkor például a politika diszkurzív jellegének e tanulmányban kifejtett értelmezését is mint a politika „külső” (azaz *tudományos igényű*) megfigyelését megkérdőjelezhetnénk. A kérdés inkább így szólhat: lehetséges-e olyan külső (azaz tudományos) leírása a politikának, amely a politika önleírását állítja középpontba? Szabó Márton tanulmánya nemcsak igent mond erre a kérdésre, hanem a politika *nyelvi* jellegéből kiindulva sikerült is ábrázolnia a politika öndefiníálásának főbb kérdésköreit. Amikor ugyanis a politikát mint a politikai diskurzusban konstituálódó jelenséget értelmezi, akkor ezzel a politika nyelvi megformáltsága hangsúlyozódik.<sup>1</sup>

A politika önállósága elsősorban a politika határait (a politikai és minden, ami nem politika elválasztását) kijelölő diskurzusokban szembeötlő. A tanulmány a „határviták” jelentőségét a szerepek, a téma és a stílus vonatkozásában elemzi. Nézzük a releváns szereplőket. E tekintetben nem kerülhetők meg Carl Schmitt jelentős hatástörténeti súlyú elképzelése, mely szerint valami/valaki akkor kap politikai jelentést, ha a barát-ellenség dichotómiában helyezik el. Szabó Már-

ton tanulmánya – reflektálva Schmitt kategóriapárjára – differenciáltabb szerepkészletet mutat fel. Olyant, melyben az idegen, az ellenség, az ellenfél és a szövetséges tűnik fel szereplőként. Úgy vélem, hogy a releváns szerepek e különböző meghatározása mögött alapvetően eltérő fogalomalkotási igény rejlik. Schmitt a „barát–ellenség” differenciával a politikai mivolt (das Politische) metafizikai, „eredendő” lényegét akarta megragadni, s mint ilyent a történetiségtől függetlenül tárgyalta (még akkor is, ha tudjuk, a harmincas évek első felében igencsak hajlott a történeti konkretizálásra). Ha viszont bekapcsoljuk a történeti szempontot, akkor azt látjuk, hogy a modern, vagy más szóval – Norbert Elias gondolatait a politikára vetítve – a civilizált politika világát éppen az jellemzi, hogy a konfliktusok megoldásában a közvetlen fizikai erőszaktól tartózkodva ellenőrzés alá került a politika „metafizikai” lényege. Ami azt jelenti, hogy feloldja a „barát–ellenség” rideg dichotómiáját. Ezt a változást Szabó Márton is hangsúlyozza: „az európai polgárság által létrehozott politikai intézményrendszernek talán ez a legfigyelemreméltóbb vonása, nevezetesen a politikai küzdelmek intézményesítése és megszélesítése”. Hogy a *Vázlat...* differenciált szerepképe konkrét korszakra vonatkozik, azaz a *demokratikus* politika perspektívájában releváns, ahol az ellenség csupán *egyike* a lehetséges szereplőknek, ez világosan kiderül a szövegből, például: „A *modern demokráciák* belső életében azonban az ellenfél és a szövetséges a legfontosabb politikai szerep” (kiemelés: K. A.).

Ha elfogadható Szabó Márton írásának a civilizációs folyamatra vetített olvasata, akkor – a szerző megállapítását kiegészítve – a modern politikában nemcsak az az újszerű, hogy Schmitt „ellenség” fogalmának inkább az „ellenfél” a rivális fogalma, semmint a „barát”; hanem az is, hogy mást jelent az „ellenség” a „baráttal” szembeállítva, mint a modern politika „idegen–ellenség–ellenfél–szövetséges” négyes modelljében.<sup>2</sup> Éppen ezzel függ össze, amit a „békebeli” ellenségetematizáció *közvetettségéről* mond a szerző. Amikor is az ellenséget nem mondják nyíltan ellenségnek, hanem – civilizált módon – „demokratikus elkötelezettsége, esze és jelleme” kérdőjeleződik meg.<sup>3</sup>

Hogy a politika nyelvi megközelítése termékeny kiindulópont (új elemzési szempontokat adhat, régi kérdéseket más fénybe állít), ezt jól példázzák a csenddel, a titokkal kapcsolatos megállapítások. „A politikai polémia ellentéte nem a monológ, hanem a csend; egy politikai ügy eljelentéktelenítését nem támadásokkal lehet elérni, hanem a módszeres elhallgatással.” Szabó Márton amellet érvel, hogy a csend, a politikai titok – éppen mert határmeghatározó – konstitutív eleme a diszkurzív politikának. A politikához mint beszédmódhoz ugyanis alapvetően hozzátartozik az, amiről *nem* beszélnek. Az elhallgatás nemcsak a totalitárius berendezkedések politikáját jellemzi, hanem – igaz másféle következményekkel – a demokratikus országokban is megtalálható. Gondoljunk csak az utóbbi évtizedben látványos szemantikai karriert befutott *politikailag helyes* fogalmára. A

politikailag helyes nyelvhasználatot „civil cenzúraként” szabályozni akaró baloldali liberális értelmiségi mozgalom törekvése arra irányul, hogy minden aszimmetrikus kifejezést, pontosabban minden olyan kifejezést, mely aszimmetrikusan használható, száműzzön a politikai nyelvből. E nyelvpolitikai mozgalom napjainkban a politika szemantikai világának része, ám határozottan politikaellenes (is); mivel kérdéses, hogy egy „politikailag helyes” világban beszélhetnénk-e egyáltalán még politikai nyelvről?

A hallgatás, a csend persze nemcsak célzott lehet, ha úgy tetszik, nemcsak azon *viták* eredményeként jöhet létre, melyek – s ezt a szerző a „minimálkonszenzus” témájához kötve vizsgálta – önreflexív módon arról szólnak, hogy mit nem kell vitatni, hanem a hallgatáshoz tartozik mindaz, amiről azért nem beszélnek, mert a politika résztvevői egyaránt „hallják” a hagyományt. A modern tagolt, s önreflexivitásra hajlamos politikában persze látható, hogy a hagyományok szótlán „szóhoz jutása” csökkenő jelentőséggel bír, de azért teljes mértékben fel nem számolható, többek között azért nem, mert jelen van a polemikus politika területén egy olyan áramlat is (a konzervativizmus), melynek konstitutív eleme a „hallgatás” őrzése.

Ezzel el is jutottam az utolsó kérdéskörhöz, melyet Szabó Márton inspiratív tanulmánya kapcsán érinteni kívánok. S ez a politikai nyelv képlekenysége. Igaz, a politikai stílus összefüggésében olvasható, de úgy vélem, ennél általánosabb érvénységgel bír a szerzőnek az a gondolata, mely szerint „a homályosság integráló erővel bír”, s hozzátenném: éppen ezért ki sem iktatható a politikából. A politikai beszéd nem feltétlenül és nem mindig átvilágító beszéd. Ez inkább a politikát vizsgáló különböző tudományok törekvése. Miként Szabó Márton megjegyezte: a politikai diskurzusok résztvevői a tudományos kritikák ellenére soha nem fognak leszokni a múlt jelen idejű átértelmezéséről, a homályosságról, az ellentmondásokról stb. Azaz a politika nem válhat tudománnyá. A tudományos és politikai diskurzus különbözőségének rögzítése nemcsak a tudomány, hanem a politika önállóságának hangsúlyozását is jelenti. Ugyanis amikor a tudományos beszédmód mint *szakértői nyelv* behatol a politikába, akkor azal a demokráciamentes terület növekszik.

A politikai nyelv világossága ellen dolgozik a szerző szerint az, hogy a politika világában a jelentésadások provizórikusak. A politikai nyelvnek ezzel a jellemzésével egyetértve a szerző következtetését – mely szerint a jelentésadások „tehát bármikor újakezdehetők” – már kételkedve fogadom. Mivel a provizórikusság csupán azt jelenti, hogy az értelemadás nem zárható le végérvényesen, ebből viszont nem következik, hogy ne képződnének ideiglenesen normatív erővel bíró jelentésadások. S ebben a meghatározásban az „ideiglenes” és a „normatív” kifejezések együtt érvényesek. Csak a Hans Albert által felvázolt „Münchhausen-trilemmájára” utalnék, melyben Popper tudományelméletét követve az abszolút bizonyosság lehetetlenségéből nem arra a következtetésre jut, hogy semmiféle bizonyosság nincs, hanem „hipotetikus” (azaz cáfolásig érvényes) bizonyosságról ír. A

provizórikus jelentésadás együtt jár provizórikus normák képződésével, azaz a jelentésadási küzdelmet konkrétan mindig behatárolja a már „megtörtént”. Noha elvileg mindig minden előről kezdhető, azaz az értelemvilág entrópiája (káosz) folyamatosan jelenlévő fenyegetés, ám praktikusán a politikai jelentésadás szabad játékát legalábbis az mindig korlátozza, hogy a beszélőn kívüli világ (csak néhány fontosabb faktort említve: a politikai riválisok, a közvélemény-kutatásokban előállított közvélemény, illetve a választásokkor kifejeződő egyéni vélemény) milyen jelentésadások mellett kötelezte el magát – nem vitatva: provizórikusan. Mindezzel nem kerültem messze a szerző álláspontjától, hiszen ő is azt hangsúlyozza, hogy „a beszélő nem kitüntetett értelmezője saját szövegének”. Sőt ugyanezt fejezik ki a diszkurzív politika vitaközpontúságáról, képlékenységről, mozgékonyaságáról írtak is. Konkrétan az, hogy az elasztikusság felsorolt jellemzőiből nem következik, hogy a politika résztvevői ne arra törekednének, hogy saját szempontjukból egyértelművé tegyék a politikát.

Szabó Márton tanulmánya a politikatudomány „nyelvi fordulatainak” szükségessége mellett érvel. A politika jellemzőinek a politikai diskurzuson keresztül történő megragadása többek között azért nyújthat újféle képet a politikáról, mert a politikatudomány erőteljesebben támaszkodhat más – szintén a nyelviséget középpontba állító – elemzés módok (pl. hermeneutika, szimbólumkutatás) megállapításaira. S ezzel a politikatudomány tanulóképességét fokozza. A „nyelvi” megközelítés során ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy a politikai valóság nyelvi megformáltsága nem csupán kognitív, hanem szociális folyamat is. Azaz a fogalmiság elvi kontingenciája mellett jelen van az is, hogy a politika világában miként uralják – tagadhatatlanul mindig csak ideiglenes módon – e kontingenciát, milyen normák, tekintélyek képződnek az orientációk egyértelművé tételében.

## JEGYZETEK

<sup>1</sup> Éppen ezért nem értem az intézmény- és rendszerelméletek általános elutasítását. Emlékezzünk csak a Berger–Luckmann szerzőpáros intézményelméletére, amely szintén a nyelvben ragadja meg az intézményesülés problematikáját, vagy Luhmann kommunikatív rendszerelméletére.

<sup>2</sup> Az „ellenség” persze nem írja le önmagát feltétlenül mint ellenséget. A politika az önéírások és a versengő felek kölcsönös egymásra vonatkoztatott leírásainak színtere, ahol – mint Koselleck munkái tanúsítják – nem ritkák az aszimmetrikusan használt politikai fogalmak.

<sup>3</sup> A politikai szerepek bemutatott típusaival, altípusaival kapcsolatosan két rövid megjegyzést tennék. Egyfelől hiányzott az ellenség altípusai közül a „diktátor” figurája. Másfelől bizonytalan maradtam annak tekintetében, hogy beszélhetünk-e az „idegen”-ről mint önálló kategóriáról? Ugyanis – miként a szerző is írja – „a politikai »nem-mi« absztrakt kategóriája azonban mindig konkretizálódik, az ide-

gen tehát valamilyen meghatározott idegenné válik”, azaz semleges, ellenséges vagy példaadó. A két utóbbi meghatározás társítható az ellenség és a szövetséges fogalmához, a kérdés tehát az, hogy a semleges idegen releváns szereplő-e a politikai diskurzusban? Csak annyiban, ha a következőképp határozzák meg: ide azok a szereplők sorolhatók, akik irrelevanciája adott politikai diskurzusban releváns. S mikor jelentőségteli az irrelevancia? Akkor, ha más is lehetne, tehát ha a semlegesre mint potenciális ellenségre vagy szövetségesre tekintenek.